

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ: ΔΥΑΣ ΟΜΟΟΥΣΙΟΣ

1

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα δύο κυρίαρχα δόγματα που εξηγούν την σχέση μεταξύ εγκεφάλου και ψυχισμού είναι ο δυϊσμός και ο επιστημονικός υλισμός. Στο πλαίσιο του πρώτου, ο εγκέφαλος θεωρείται αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη για την έκφανση του ψυχισμού γενικώς και ειδικότερα του συνειδένα, οπότε στα αίτια του ψυχισμού συμπεριλαμβάνεται, πέραν του εγκεφάλου, ένας μη υλικός παράγων, ο οποίος καθιστά την συνείδηση και την ελεύθερη βούληση κατανοητές. Αν και αυτό το δόγμα αποτελεί το θεμέλιο των θεσμών που διέπουν σχεδόν όλες τις πολιτισμένες κοινωνίες, οδηγεί σε γνωσιολογικά αδιέξοδα. Στο πλαίσιο του επιστημονικού υλισμού, του δόγματος της πλειονότητας των νευροεπιστημόνων του ενσωματωμένου στα διάφορα σύγχρονα νευροψυχολογικά πρότυπα, ο εγκέφαλος θεωρείται όχι μόνον αναγκαία αλλά και ικανή συνθήκη για την γένεση ψυχισμού. Αλλά και του δόγματος αυτού οι επιπτώσεις οδηγούν σε γνωσιολογικά και σε πρακτικά αδιέξοδα. Τόσο τα αδιέξοδα όσο και οι διαφορές μεταξύ των δύο δογμάτων πηγάζουν από τον παραδοσιακό (και παρωχημένο) ορισμό της ύλης, τον οποίο υιοθετούν από κοινού. Υπάρχουν, όμως, τρεις ιδέες, ο συγκεκριασμός των οποίων σε μια ενιαία θεώρηση των σχέσεων ψυχισμού και εγκεφάλου θα παρέκαμπε τα προβλήματα του δυϊσμού, τα οποία ανεπιτυχώς προσπαθεί να επιλύσει ο επιστημονικός υλισμός αλλά και αυτά που δημιουργεί ο ίδιος ο υλισμός. Η αντιπαράθεση των ιδεών αυτών και των δύο δογμάτων είναι ο στόχος αυτής της ομιλίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Νομίζω πως θα συμφωνήσετε ότι από τον 4ο περίπου π.Χ. αιώνα έως τις μέρες μας, οι περισσότεροί μας (και εδώ εννοώ την κοινωνία μας γενικώς) δρούμε ως διίστες. Φαίνεται, δηλαδή, να πιστεύουμε ότι η φύση απαρτίζεται από δύο εκ διαμέτρου αντίθετα συστατικά, την «ύλη» και το «πνεύμα», και ως εκ τούτου διευθετεί ο καθένας μας όλες του τις υποθέσεις, τόσο τις προσωπικές όσο και τις δημόσιες, με αφετηρία και γνώμονα αυτό το δόγμα.

Φρονούμε, επίσης, ότι γνωρίζουμε τι ακριβώς είναι αυτή η ύλη: Ύλη είναι, πιστεύουμε, η ουσία από την οποία είναι δομημένα όλα τα αντικείμενα τα οποία προσλαμβάνουμε με την όραση κυρίως, αλλά και με την αφή (εξ ου και η φράση «χειροπιαστή ύλη» ή «χειροπιαστό πράγμα», όπου το επίθετο «χειροπιαστός» θεωρείται συνώνυμο του «αληθινός» ή του «πραγματικός»). Επιπλέον, πιστεύουμε ότι η ύλη είναι αυθύπαρκτη – ως εκ τούτου, τα υλικά αντικείμενα είναι και αυτά αυθύπαρκτα, δηλαδή, ανεξάρτητα από εμάς που τα αντιλαμβανόμαστε. Γι' αυτό άλλωστε βρίσκουμε παράδοξη την ιδεαλιστική άποψη του Berkeley ότι τα αντικείμενα γύρω μας είναι γέννημα του νου μας.

Η ύλη, λοιπόν, σύμφωνα με την κοινή, διίστικη άποψη, έχει αντικειμενική ύπαρξη, είναι εκτεταμένη στον χώρο, διαρκεί επ' άπειρον, είναι δηλαδή άφθαρτη, αν και οι διάφοροι τοπολογικοί συνδυασμοί των ατόμων και των μορίων που δημιουργούν τις μορφές των επιμέρους αντικειμένων αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου.

Διέπονται δε οι αλλαγές αυτές και οι αλλοιώσεις των υλικών αντικειμένων από τους γνωστούς νόμους της φυσικής και της χημείας οι οποίοι διδάσκονται στα Γυμνάσια και στα Λύκεια ανά την υφήλιο και οι οποίοι, πιστεύουμε, θα μπορούσαν να περιγράψουν τη συμπεριφορά και του τελευταίου ατόμου, τόσο την τωρινή όσο και τη μελλοντική.

Αλλά, παρ' όλο που τα αντικείμενα «φθείρονται» υπό την έννοια ότι αλλοιώνονται, η ουσία τους, η ύλη, είναι άφθαρτη – πράγμα που εκφράζουν οι αρχές της «διατηρήσεως» της μάζας, της «ενέργειας» και της «ορμής» στην φυσική.

Για την φύση του πνεύματος, όμως, δεν φαίνεται να είμαστε και τόσο σίγουροι. Η κοινή γνώμη εδώ διαφοροποιείται, πολυκλαδίζεται – πράγμα που αντανακλάται στην χρήση των

πολλών, σχεδόν συνωνύμων όρων, όπως «ψυχή», «συνείδηση», «λόγος», «νους», με τους οποίους προσπαθούμε να συλλάβουμε και να αποδώσουμε την πρωτεϊκή του φύση.

Αλλά, το μόνο πράγμα για το οποίο είμαστε βέβαιοι όσον αφορά αυτό το δεύτερο συστατικό του κόσμου, το πνεύμα, είναι η ριζική, η ουσιαστική του, σωστότερα, αντίθεση με την ύλη. Το θεωρούμε άυλο. Πιστεύουμε ότι δεν εκτείνεται στον χώρο, ότι απαντά μόνον σε έμβια όντα και κατ' εξοχήν στον άνθρωπο και καθόλου στα «νεκρά», «άψυχα» υλικά αντικείμενα.

Πιστεύουμε ότι, εν αντιθέσει προς την ύλη, το πνεύμα, με τη μορφή της προσωπικότητας, του νου και της ψυχής, ιδίως της ανθρώπινης, έχει προθετικότητα, αξίες και την δυνατότητα να ελέγχει το υλικό σώμα. Επομένως, δεν είναι έρμαιο της Ανάγκης, η οποία δυναστεύει την ύλη και η συμπεριφορά του δεν προκαθορίζεται από την ίδια σιδερένια και άκαμπτη νομοτέλεια, επομένως και προβλεπτικότητα, που καθορίζει τις μεταβολές και τις κινήσεις ακόμα και του τελευταίου μορίου ύλης.

Στο πλαίσιο, επομένως, αυτού του πανδήμου (ας το πούμε) δυϊστικού δόγματος, ο εγκέφαλος του ανθρώπου θεωρείται και αυτός ως ένα ακόμα υλικό αντικείμενο ή σύστημα, έστω και αν είναι το πολυπλοκότερο που απαντά στη φύση, το οποίο, όπως όλα τα υλικά αντικείμενα, διέπεται και αυτό από τους ίδιους νόμους της φυσικής και της χημείας που προαναφέραμε. Αναγνωρίζεται, όμως, ο εγκέφαλος του ανθρώπου ως μια αναγκαία προϋπόθεση για την έκφανση του ψυχισμού, για την γένεση συνειδητών εμπειριών, αν και δεν θεωρείται αποκλειστικώς υπεύθυνος, σύμφωνα με την δυϊστική άποψη, για την γένεσή τους. Θεωρείται, δηλαδή, ο εγκέφαλος αναγκαία αλλά όχι και ικανή συνθήκη αυτών των εκφάνσεων του ψυχισμού, των συνειδητών εμπειριών.

Παρεμπιπτόντως, με τον όρο «εμπειρία» εδώ εννοώ τα περιεχόμενα όλου του φάσματος των συνειδητών εκφάνσεων του ψυχισμού που εκτείνεται από απλά αισθήματα (π.χ. θερμότητας, ψύχους, πόνου) και αντιλήμματα του έξω κόσμου (τραπεζιών, φεγγαριών, ανθρώπων) έως τις σκέψεις, τις αποφάσεις, τις προτιμήσεις, τους συλλογισμούς, τις ηθικές και αισθητικές εκτιμήσεις καθώς και τις αφηρημένες έννοιες και τις αξίες μας.

Αυτές, λοιπόν, οι εμπειρίες προκύπτουν, σύμφωνα με τη δυϊστική αντίληψη από τη σύμπραξη των νομοτελών διαδικασιών του υλικού εγκεφάλου αφενός και του άυλου παράγοντα, του

νου μας ή του εγώ μας ή του πνεύματός μας, αφετέρου. Διότι, όπως είπαμε, το δεύτερο αυτό συστατικό του σύμπαντος υπάρχει διαμορφωμένο ως διάφορα προσωπικά «εγώ», έτσι όπως η ύλη υπάρχει με την μορφή των διαφόρων υλικών αντικειμένων.

Βέβαια, ο δυϊσμός αμφισβητείτο ανέκαθεν. Στο παρελθόν, όμως, οι επικριτές του ήταν ευάριθμες μόνον μειονότητες, κυρίως φιλοσόφων. Σήμερα, όμως, το δόγμα αυτό βάλλεται συνεχώς, εντόνως και επιτυχώς από την πλειονότητα πλέον των ειδικών στα θέματα εγκεφάλου και ψυχισμού, των ψυχολόγων, δηλαδή, των νευρολόγων, των ψυχιάτρων και των νευροεπιστημόνων εν γένει, οι οποίοι θεωρούν το σύμπαν ως ενιαίο αλλά υλικό μόνον σύστημα και συνεπώς θεωρούν τις φυσιολογικές διεργασίες του υλικού εγκεφάλου όχι μόνον αναγκαίες αλλά και ικανές, αυτάρκειες, για την γένεση εμπειριών, χωρίς, δηλαδή, την επικουρία του ανύπαρκτου –γι' αυτούς– πνευματικού παράγοντα.

Το αντίπαλο αυτό δόγμα εμφανίζεται με ποικίλες παραλλαγές στην γραμματεία, αρχίζοντας με εκείνη του Δημόκριτου και τελειώνοντας με αυτές των νευροφιλοσόφων της σήμερα. Παρά τις διαφορές των εκφάνσεών του, όμως, οι βασικές αρχές του δόγματος αυτού παραμένουν σταθερές, αμετάβλητες – πράγμα που μας επιτρέπει να το θεωρήσουμε και να το αντιμετωπίσουμε ως ενιαίο και να το αποκαλέσουμε «επιστημονικό υλισμό», όπως το ονόμασε πριν από κάποιες δεκαετίες ο Βρετανός μαθηματικός και φιλόσοφος Alfred North Whitehead.

Η κατάρρευση, όμως, του πανδήμου δυϊστικού δόγματος και η αντικατάσταση από τον επιστημονικό υλισμό θα δημιουργήσει ανυπέρβλητα προβλήματα, τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά, δηλαδή, προβλήματα ηθικής και προβλήματα νομικής τάξεως. Διότι ο επιστημονικός υλισμός επιλύει το πανάρχαιο πρόβλημα της ελευθερίας της βουλήσεως με τον τρόπο που έλυσε ο Αλέξανδρος τον Γόρδιο δεσμό, καταλύοντάς το, δηλαδή, και συνάμα καταστρατηγώντας τα βασικά αξιώματα στα οποία ερείδεται η ηθική αλλά και η νομοθεσία όλων, νομίζω, των συγχρόνων κοινωνιών.

Υπάρχουν, όμως, τρεις ιδέες, ο συγκεκριασμός των οποίων σε μια ενιαία θεώρηση των σχέσεων ψυχισμού και εγκεφάλου θα παρέκαμπε, νομίζω, τα προβλήματα του δυϊσμού, τα οποία ανεπιτυχώς προσπαθεί να επιλύσει ο επιστημονικός υλισμός και στα οποία θα αναφερθώ αργότερα, καθώς και αυτά που

δημιουργεί ο ίδιος ο υλισμός, για τα οποία επίσης θα γίνει λόγος. Αυτήν, λοιπόν, την ενιαία θεώρηση προτίθεται να υποβάλω στην κρίση σας, αφού πρώτα αντιπαραθέσω τα βασικά γνωρίσματα των δύο αντιπάλων δογμάτων αλλά και τις θεωρητικές ουτοπίες και τα πρακτικά αδιέξοδα στα οποία και τα δύο μάς οδηγούν.

ΤΟ ΠΑΝΔΗΜΟ ΔΟΓΜΑ

Μια βασική πεποίθηση του κάθε δυϊστή είναι ότι τα έμβια όντα είναι δυνατόν να ταξινομηθούν σε μια ανιούσα κλίμακα πνευματικότητας ή συνειδητότητας η οποία οδηγεί από την αμοιβάδα, ή όποιον άλλον μονοκύτταρο οργανισμό, στον άνθρωπο.

Για την αμοιβάδα είναι αμφίβολο εάν οποιαδήποτε μορφή εμπειρίας είναι εφικτή. Κάποια, άκρως στοιχειώδη αισθήματα ίσως να εμπλουτίζουν την ζωή του ψαριού ή του σκουληκιού. Συνθετότερες εμπειρίες είναι μάλλον εφικτές για τα θηλαστικά, σκύλους και γάτες, των οποίων το ρεπερτόριο περιλαμβάνει αντιλήμματα, εμπειρίες πραγμάτων, δηλαδή, που συγκροτούν τον έξω κόσμο, αν όχι και συναισθήματα και νοερές εικόνες – παράγωγα της φαντασίας. Και, φυσικά, στον άνθρωπο το ρεπερτόριο περιλαμβάνει όχι μόνον όλα αυτά τα είδη εμπειριών αλλά και αφηρημένες έννοιες, λογικές και αξιολογικές κρίσεις, προθέσεις, πεποιθήσεις, αποφάσεις, ελπίδες.

Τα τελευταία αυτά είδη εμπειριών –πάντα σύμφωνα με το πάνδημο δόγμα– είναι κατ' εξοχήν παράγωγα του πνευματικού, του άυλου παράγοντα, δηλαδή, της πλατωνικής και της αριστοτελικής λογικής ψυχής, ή της ελεύθερης προσωπικότητας, ή του «εγώ» το οποίο είναι υπεύθυνο για τις πράξεις του και τις αποφάσεις του, στο μέτρο βέβαια που οι επιλογές του δεν καταδυναστεύονται από απρόσωπες εξωτερικές πιέσεις· πιέσεις που προέρχονται από τη νομοτέλεια του υλικού σύμπαντος και κατ' επέκτασιν του εγκεφάλου, με τον οποίον είναι συνυφασμένο· στο μέτρο, δηλαδή, που το «εγώ» μπορεί να δράσει ελεύθερα.

Διότι στο πλαίσιο του κοινού δυϊσμού και κατ' επέκτασιν στο πλαίσιο κάθε ηθικού και νομικού κώδικα των πολιτισμένων κοινωνιών αναγνωρίζεται η διαφορά μεταξύ του εκουσίου και ακουσίου, αν και το κριτήριο βάσει του οποίου οι πράξεις κατατάσσονται στις αντίστοιχες κατηγορίες δεν είναι πάντα σαφές. Δεν είναι, δηλαδή, σαφές, επί παραδείγματι, πότε και ως ποιον βαθμό μια πράξη που τελέστηκε εν «βρασμώ ψυχής» ή λόγω